

“Trīmi 2002.”

Izvjješće s terena po Hvaru 05. – 07. 10. 2002.

Berislav Horvatić

U dva i po dana, 05. – 07. 10. 2002. godine, obišao sam (parcijalno) zapadnu polovinu otoka Hvara, između grada Hvara na zapadu i sela Humac na istoku. To je naseljenija polovina otoka, i po naseljavanju (Hrvata) starija, a ona istočna je puno slabije naseljena i mlađa.

Prvoga dana me po terenu vodio Antun Vranković *Bili* (AVB) iz sela Svirče, Jadranov najbolji hvarski vodič i informator iz 1990. i 1995. godine. Obišli smo Gomile u jelšanskom (svirčanskom?) polju, predio Vorha ispod Sv. Nikole (najviši vrh Hvara, 628 m), te bližu okolicu Svirča. (*Bili* se pokazao izvrsnim iz mnogo aspekata, a ne samo po poznavanju terena i *trīma*.) Drugoga dana sam tragao duž stare ceste Hvar – Stari Grad, prastare (grčke ili rimske?) ceste Stari Grad – Vrboska (kroz polje – grčki/rimski **ager**, koji i dan danas zovu *Ager*), te duž samog hrpta otoka na potezu Humac – Vratnik, bez vodiča, ali na osnovu prethodno sakupljenih informacija iz više raznih izvora. Trećega dana popodne je bilo “utvrđivanje i dopunjavanje gradiva” po Vorhu ispod Sv. Nikole i u Gomilama.

U ta dva i po dana vidio sam između 50 i 100 *trīma* i snimio 5 filmova dijapozitiva. *Trīma* ima toliko da ih nisam niti brojao, pa čak niti fotografirao sve koje sam vidio. Ukratko, otok Hvar je **raj** za ljubitelje suhozidne arhitekture. Osim toga, prilično je lako prohodan – do puno toga se može kakvom-takvom cestom, a i kamenjari i šume su **puno** prohodniji nego npr. na Krku.

Naziv: *trīm*, pl. *trīmi*, s dugim uzlaznim naglaskom (“novi čakavski akut”) na *i*. Etimologija naziva je za sada (meni) nepoznata. Prema usmenoj informaciji jednog mog kolege s instituta (Mladen Movre), koji ima kuću u Sućurju, na krajnjem istoku Hvara, tamo ih zovu *torijūn*. Nisam provjerio.

Svi *trīmi* koje sam vidio **sagrađeni su vrlo pedantno**, s prekrasnim nepravo svođenim kupolama i lijepim i urednim unutrašnjostima. Nisam vidio baš ni jedan koji bi bio tek tako “zbrzan”. Neki od njih se doimaju upravo luksuzno, s podom popločanim kamenim pločama. Primijetio sam da fino uređena unutrašnjost (i vidljiva solidnost gradnje) bitno smanjuju osjećaj klaustrofobičnosti i nesigurnosti, koji me inače znade prožeti u građevinama takve vrste. U fino uređenom *trīmu* se osjećam sigurno i ugodno, i ne žuri mi se van.

AVB mi je pokazao dva *trīma* na istoj parceli, od kojih je manji služio kao privremena “baraka na gradilištu” (danas bi to bio limeni “kontejner”), dok se gradio onaj pravi, veći, poštenu *trīm*. Taj veći je impresivan hotel s barem tri zvjezdice, a onaj manji, privremeni, je veličine i izvedbe najvećih i najboljih krčkih *komardi*! Primjer ilustrira **ozbiljnost** s kojom se shvaćao *trīm* - to **nije** bilo nekakvo sklonište sklepano na brzu ruku.

Vidio sam **dva osnovna vanjska oblika** *trīma*: s prstenovima (*kolōč*, pl. *kolōči*), i bez njih. Ovi drugi znaju biti i prekrasno jajoliki – poput onih u Irskoj, Švicarskoj ili na Elbi. Nisam uočio korelaciju između veličine i vanjskog oblika *trīma* – i jednih i

drugih ima i velikih i malih. AVB kaže da su *trîmi* s prstenovima i većim ulazima mlađi, a oni bez prstenova i s malim ulazima stariji. Približnu granicu između “starijih” i “mlađih” je smjestio pred tri stoljeća, a procjenu zasniva na poznavanju razdoblja u kojima su koji tereni “kolonizirani”, tj. počeli se koristiti za zemljoradnju. (Vidi **Dodatak A** na kraju ovog teksta.) S obzirom na solidnost gradnje, ne bi me nimalo začudilo da je neki od tih “starijih” *trîma* zaista iz 16. ili 17. stoljeća – djeluje sasvim uvjerljivo.

Svi trîmi koje sam vidio imaju **ravne nadvratnike** (lintel stones) iznad ulaza, i baš ni jedan nije imao nadvratnik u obliku \wedge . (Sjetimo se da, nasuprot tome, **većina bunja** u zaleđu Šibenika i Vodica ima \wedge nadvratnike. Na otoku Krku sam do sada našao **samo tri komârde** s \wedge nadvratnikom, a sve ostale imaju ravne nadvratnike.)

[Nekoliko manjih *trîma* me neodoljivo podsjetilo na puntarske *komârde*, a naročito svojom unutrašnjošću – relativno **plitka** pseudokupola od **velikih** ploča. (To je kod hvarskih *trîma* **iznimka**.) Ne bih izvodio preuranjene zaključke, ali treba zapamtiti.]

Tjemene ploče su većinom vrlo velike, i baš su prave, izrazite **ploče**, ravne i tanke. Naprosto su lijepe za vidjeti. Na njima je izvana gotovo obavezno vertikalni monolit, *huhurić, bāk, bakić*.

Od svega što sam vidio, izdvajam sljedeća **četiri specijaliteta**. Prva dva su višeprostrorne nepravo svodene građevine, koje je Jadran već pedantno opisao u svom magistarskom radu, a druga dva su moji slučajni nalazi.

(1) Komplex od četiri spojena *trîma* u predjelu Gomile (*u Gomile*), u polju ispod Svirča. Imamo arhitektonski snimak kompleksa (Skrivaneli 1978), pa nam preostaje samo da se divimo i što bolje fotografiramo. (Ponijeti širokokutni objektiv i posuditi od AVB dvokrake ljestve!) Doduše, Borutu je njegov davni prethodnik ipak prepustio da snimak dopuni interijerima i arhitektonskim detaljima četiriju *trîma*, čega na postojećem snimku nema. Bilo bi za dušu da se postojeći snimak kompletira, jer ovako je stvarno nedovoljan.

(2) Komplex od tri spojena *trîma* na lokalitetu Pākline (*na Pāklini*) na Vorhu ispod Sv. Nikole, od kojih su dva *trîma* međusobno povezana prolazom s poklopnim pločama. Imamo Jadransov iscrpan opis, etnografsku pozadinu, te skicu tlocrta bez izmjera, pa bi tu Borut imao pravog, stručnog posla koji mu sigurno ne bi teško pao.

(3) (Vjerojatno) najveći i najljepši *trîm* na otoku, sa **četiri prstena** (*kolōča*), između kapelice Sv. Ante & Lokav na Plone, uz samu bijelu cestu Humac – Vratnik. AVB mi kaže da ne zna za *trîm* na Hvaru s više od četiri *kolōča*, pa bih rekao da sam tim nalazom dosegao **maksimum** što se tiče **jednostornih trîma**. Arhitektonski snimljen nije sigurno, a da zaslužuje, to valjda ne moram objašnjavati, barem ne Borutu. (Četiri prstena, uzorna unutrašnjost, duboki ulaz pokriven s **dvije** nadvratne ploče (zbog debljine zida osnovice), konzolne stepenice za uspon do drugog prstena, ... sve sama divota.)

(4) Na samom ulazu u Vrbosku, uz sam rub glavne asfaltne ceste, zblenuo sam se u vrlo pedantno složenu suhozidnu građevinu u obliku **kvadra**, s **ravnim krovom** pokrivenim sitnim kamenjem, pa sam se ozbiljno upitao što ga drži. Ljudi moji,

iznutra ga drži uzorno složen **bačvasti (linearni?) nepravni svod**, kao u *Šupljoj gromili* u Dračevom polju kod Bilica! A naokolo vikendice, asfalt... Perverzno! Od susjeda koji se zatekao u blizini saznao sam imena bivšeg i sadašnjeg vlasnika parcele, kao i to da je ta kocka šećera samo inzistiranjem vlasnika (ne znam kojeg od dvaju) preživjela proširenje i asfaltiranje ceste. *Gustirna* je ipak pala žrtvom “napretka”, ali četvrtasti *trīm* je za dlaku preživio.

Usput je sasvim slučajno razriješen i misterij “*bunje* s otoka Krka”, koju je moj brat vidio na izložbi fotografija u onom turističkom naselju *bunja* u Gordesu u Francuskoj, poslao mi fotku tog izložka, a ja sam vas onda s tom fotkom zapilio kod Jadrana u Šibeniku 1999. Tihana se “sjećala” da je tu građevinu vidjela negdje na Krku (a možda i na Cresu?), pa i da ima i fotografiju, samo je treba pronaći... Da ne duljim, nije *bunja* nego **vapnenica** (*japjènica*), i ne nalazi se na Krku, nego malčice dalje, na Hvaru, uz sam desni rub stare ceste Hvar – Stari Grad, nakon što se prođe Velo Grablje i cesta se počne spuštati prema Selcima. Kraj misterija i priče o notornoj francuskoj šlampavosti. A sama ta vapnenica je ogromna, prekrasna, potpuno očuvana – kažu mi domaći, najveća, najljepša i jedina kompletna na otoku Hvaru (jer nikada nije spaljena.) I još je uz samu cestu, ne možeš je ne vidjeti. Zavirio sam unutra: gore krasna nepravno svođena kupola, u zidu osnovice prstenasti niz malih niša (odušci - *dušpīri*), a dolje u *kotlu* smeće koje ubacuju prolaznici, a ja sam ga nastojao “odrezati” pri fotografiranju unutrašnjosti. Neke ploče s objašnjenjem, naravno, nema.

Eto, Jataci moji dragi, to je osnovno izvješće, onako na brzinu, prije nego što mi počne hlapiti iz glave. Ovaj svoj teren smatram tek preliminarnim izviđanjem, u ime svih nas i “naše stvari”(cosa nostra), pa sam puno gledao i fotografirao, vrlo malo zapisivao, a jako puno guštao. Kako mi na oproštaju u Svirču reče Venija Vranković, ako ništa drugo, bilo je “za dušu”. Znanost i zaštitarstvo slijede nakon toga, i u životu, i u poslu.

Berislav Horvatić

Dodatak A - “stari” i “novi” trīmi

U **17. stoljeću** počinje jači priliv doseljenika s kopna (tzv. “novi stanovnici – abitanti nuovi”), koji stimulira mletačka vlast radi osnaženja obrane otoka od Turaka, dajući tim doseljenicima povlašten status, i to napismeno i **ad personam**. Na Hvaru uglavnom zauzimaju istočni dio otoka, koji je i danas **štokavski**.

17. – 18. stoljeće: nastojanje Venecije da intenzivira poljoprivrednu proizvodnju otoka i zaposli i veže “nove stanovnike” → **investiture** općinskog zemljišta, do tada zakonom rezerviranog samo za ispašu, pojedinim patricijima, koji onda organiziraju **kolonat** – daju zemlju u zakup seljacima pod točno određenim uvjetima → intenzivnija obrada zemlje i sađenje vinove loze na dotadašnjim općinskim pašnjacima.

Dakle, **pred tri stoljeća** zaista dolazi do **relativno nagle i masovne prenamjene** dijela općinskih pašnjaka u intenzivno obrađivane ratarske parcele, i to obavljaju većinom ti “novi stanovnici”, **doseljenici iz kopnenog zaleđa**. AVB je to, sasvim ispravno, nazvao “kolonizacijom”, jer se to odvijalo putem uvođenja sustava **kolonata**.

Sve do sada navedeno jest poznata pisana kulturna povijest otoka. Na to su uslijedile moje (plauzibilne?) ekstrapolacije, za koje sam vjerovao da su na tragu AVB-ovih:

→ Na dijelu bivših općinskih pašnjaka grade se novi, ratarski *trîmi*, a grade ih većinom doseljenici s kopna. → Uvoz “kopnenog” vanjskog dizajna s prstenovima? Lako moguće. Ali zbog čega onda ne i s, isto tako “kopnenim”, \wedge nadvratnicima? Ne znam. Ima li netko ideju? (Npr.: Ljudi došli iz kraja gdje se *bunje* grade s prstenovima, ali ne i s \wedge nadvratnicima? Jadrane, znaš li za takav kraj i običaj u svojoj široj kopnenoj domaji?)

Pitanje (uglavnom AVB-u): Jesu li oni “stariji” *trîmi*, bez prstenova i s malim ulazima, bili većinom **stočarski**, a oni “noviji”, s prstenovima i većim ulazima, većinom **ratarski**? Ili je to podjela na “izvorne”, “otočke” (starije od 18. stoljeća) i “uvezene”, “kopnene”? Bojim se da je, kao i obično u stvarnom životu, odgovor puno složeniji od ovakvih naivnih dihotomija.

Lijepo sam ja to zamislio, ali ovo moje umovanje **Jadran**, nažalost, komentira ovako: “Problem je u tome da u kopnenom kraju, odakle su doselili preci hvarskih štokavaca, **nema trîma**, niti njihovih poznatih ostataka. O domaji tih doseljenika čak je i Rudan poentirao istraživanjem biološkog nasljeđa (u više brojeva “Collegium anthropologicum”.) Pa mi poslao ovu kartu:

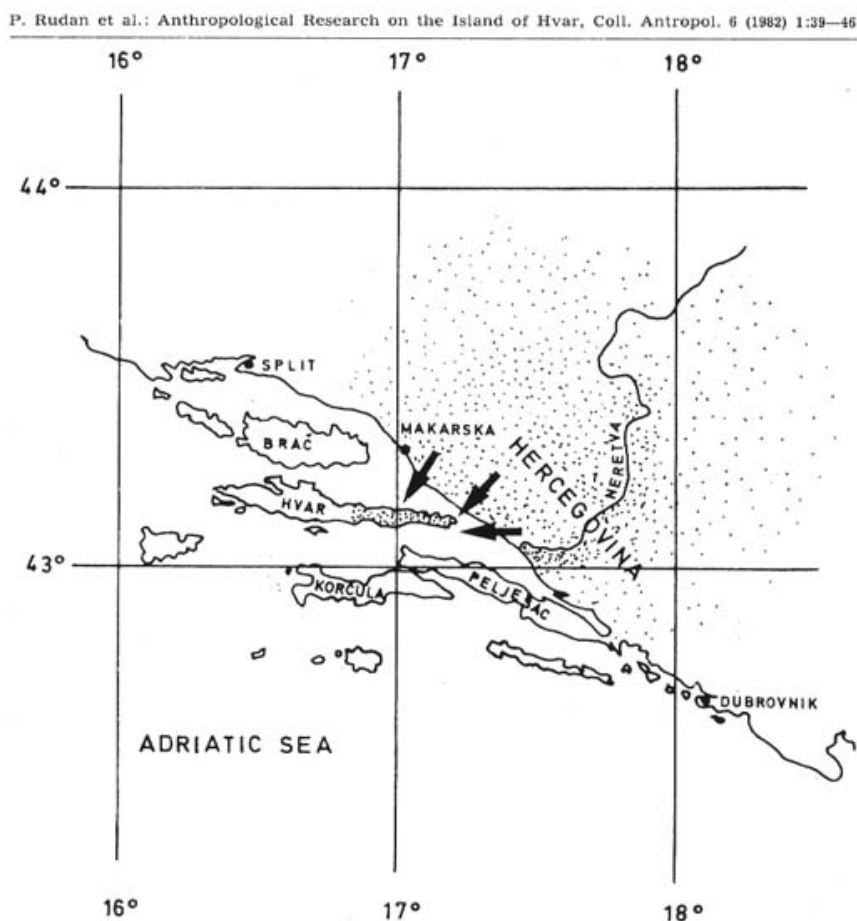

Fig. 2. Migrations to the island of Hvar during the Turkish invasion.

I, na moje uporno insistiranje, ustrajao u tvrdnji da u toj pradomaji hvarskih štokavaca *bunja* = *trîma* naprosto **nema, pa nema**.

U zadnjoj trećini 19. stoljeća odvio se **drugi** značajan val prenamjene općinskih pašnjaka u intenzivno obrađivano zemljište – to je čuveno doba konjunktura vinove loze prije dolaska filoksera do istočne obale Jadrana. Kronologija zbivanja je sljedeća: filoksera se pojavila

1868. u Francuskoj,

1894. u Sjevernoj Dalmaciji,

1906. u Srednjoj Dalmaciji,

1907. na otoku Hvaru.

Nakon što je filoksera poharala Francusku i načela Italiju, istočna obala Jadrana s pripadnim otocima postaje mediteranski monopolist u proizvodnji grožđa, što dovodi do kratke ali slatke (ili, crnije gledano, slatke ali kratke) konjunktura uzgoja vinove loze u tim krajevima. Pašnjaci se po hitnom postupku parceliraju i pretvaraju u vinograde, duž čitave obale i otoka. Ta je **druga “kolonizacija”** na Hvaru bila “interna”, tj. nisu je provodili neki novi doseljenici, nego već postojeće stanovništvo. → Za pretpostaviti je, stoga, da je dovela samo do proširenja područja s “novijim”, zemljoradničkim (?) *trīmima*, a ne i do uvođenja novih modela.

N. B: Nekadašnji općinski pašnjaci zauzimali su uglavnom istočni dio otoka (Plāme), istočnije od Humca, i upravo tu se većinom i zbivala promjena stočarstvo → ratarstvo i popratni procesi. No valja imati na umu da je taj stočarski dio otoka imao i svoj dodatni uski krak, koji se protezao **hrptom otoka** (Võrh) i puno **zapadnije**. Dakle, uz “**čitav istok**” treba dodati i “**visoki zapad**” (radi se o **nadmorskoj** visini, naravno.) Tereni rezervirani za stočarstvo su još bili i poluotok Kabôl i područje Rùdina sjeverno od rimskog *Agera*.

Dodatak B – neka opća pitanja za razmišljanje prije spavanja

(1) Usporedba Hvar – Krk, što se tiče **nepravo svođenih** suhozidnih građevina, nije nimalo laskava po Krk: **najviši** domet krčke *komârde* = **ispodprosječan** domet hvarskog *trīma*. Pučki rečeno, **najveću i najbolje građenu** krčku *komârdu* bi na Hvaru smatrali “privremenim skloništem, dok se ne sagradi nešto poštenije”, ili kocem za prasca, dok bi **prosječna** krčka *komârda* na Hvaru prošla pod pasju kućicu ili kokošinjac. To su tvrdoglave **činjenice**, ma kako bile bolne za krčke lokalpatriote.

Zbog čega su krčke *komârde* građene tako “minimalistički”, a hvarski *trīmi* tako “raskošno”, kada im je funkcija bila točno ista, potrebe njihovih korisnika isto tako, a tehnologija gradnje u suhozidu i nepravog svođenja i jednim i drugim graditeljima poznata? Sudeći po drugim suhozidnim gradnjama, krčki graditelji nisu bili ni lijeniji ni nesposobniji od hvarskih, pa što su si upravo “krov nad glavom” gradili tako “škrto”?!?

Konkretno, najbolji krčki graditelj što se tiče nepravog svođenja, Antòn Mràkovčić *Andre*, je sebi sagradio *komârdu* u kojoj se nije mogao udobno ispružiti i odspavati, nego je pri tom morao skvrčiti noge. Po njegovom se “arhitektonskom rukopisu” vidi da je taj čovjek i znao i mogao sagraditi i veću i udobniju, ali iz nekog razloga to nije učinio. A njegov sin je nadmašio oca, sagradivši još ljepšu i još manju!

Na Krku sam našao **samo jednu** *komârdu* u čijoj se unutrašnjosti mogu ispružiti na podu. (Nju držim u tajnosti, zlu ne trebalo. Otkrit ću je Borutu, u svrhu arhitektonskog snimanja, a i čisto prijateljski, ali uz obvezu čuvanja tajne.)

Hvar i Krk su ovdje samo primjeri, a pitanje je za **kulturnu antropologiju**, ma što to bilo.

Općeniti “odgovor” tipa “nešto drugačiji pritisci nešto drugačije kulture” me **ne** zadovoljava, hoću znati konkretne uzroke i mehanizme. Ako može, još prije penzije.

(2) Pitanje na presjeku arhitekture, kulturne antropologije i psihologije:

(i) Čvječanstvo usrdno teži **pravokutnom** tlocrtu prostorija u kojima trajno boravi, iz očiglednih praktičnih razloga. Pretpostavimo da želimo suhozidnu građevinu s **osovicom pravokutnog tlocrta** pokriti **nepravim svodom**, ukratko, želimo sagraditi **čtvrtaštu bunju**.

(ii) Nad osovicom **pravokutnog** tlocrta je praktički nemoguće konstruirati **kružnu** kupolu, bilo nepravu bilo pravu, bez da se uvede novi, “viši” konstrukcijski element – **pandantiv**. Znam i da je to bizantski izum, dakle, prilično kasni, pa se očito tome nije bilo baš tako lako dosjetiti. Stoga i **ne** pitam zašto su **takve** bunje izuzetno rijetke.

(iii) Međutim, nad pravokutnom osovicom je **moгуće** konstruirati nepravi svod **bez pandantiva** ili nekih drugih sofisticiranih konstrukcijskih elemenata, ali tako da se nepravo svodi **linearno**, umjesto kružno. A koliko se meni, onako laički, učinilo na primjeru četvrtastog *trīma* iz Vrboske, takav **bačvasti** (“linearni”, “gotski”) nepravi svod **nije** teže konstruirati nego kružnu nepravu svođenu kupolu.

→ Zbog čega onda ljudi nisu naprosto **masovno** gradili **pravokutne** bunje s **bačvastim** nepravim svodovima? To bi bilo **idealno** rješenje, **bez** dodatnih konstrukcijskih zahtjeva, a ipak je i ono tako **rijetko**. Zašto?